

Михайло СЕНЬКІВ

АНТИКОЛГОСПНА БОРОТЬБА ОУН-УПА (1944–1952)

Програмні засади повстанців загалом, у тому числі в аграрній сфері були викладені у декларації “За що бореться Українська Повстанська Армія?”, датованій 1943 роком. У ній була сформульована мета визвольного руху – побудова соборної самостійної держави, повалення радянської імперії, знищення колоніального гніту народів. Велика промисловість мала стати національно-державною власністю, а дрібна – кооперативно-громадською. В соціальній площині проголошувалась вимога восьмигодинного робочого дня, участі робітників у розподілі прибутків підприємств, вільного вибору місця праці, свободи профспілок, рівність чоловіка з жінкою, охорони материнства, а також обов’язкової середньої освіти, вільного виконання культів, відокремлення церкви від держави. Проголошувалась рівність прав усіх націй та національних меншин, які проживатимуть у незалежній Україні.

У політичній декларації УПА наголошувалося: “Ми за повне визволення українського народу з-під московсько-більшовицького та німецького ярма, за побудову УССД без панів, поміщиків, капіталістів, без більшовицьких комісарів, енкаведистів і партійних паразитів. В українській національній державі народна влада вважатиме народ за вихідну точку і за мету своєї діяльності. Не маючи внутрі держави поневолених країн і пригноблених народів та не переслідуючи імперіалістичних цілей у зовнішній політиці, народна влада в Україні не витратиме часу, енергії та коштів на творення апаратів насильства, поліції, тюрем, концтаборів тощо. Український народ всі економічні ресурси та всю людську енергію спрямує на побудову нового державного порядку, справедливого ладу, на економічну розбудову країни та піднесення культури народу”¹.

Вагоме місце у програмному документі УПА відводилось аграрному питанню. Передбачалася безкоштовна передача селянам поміщицьких і монастирських земель, захищалися трудова приватна власність, розвиток вільного підприємництва і кооперації. Селянин-одноосібник мав стати основним виробником сільськогосподарської продукції, а за майновим станом це мав бути міцний, самодостатній господар².

У декларації УПА стверджувалося, що національно-визвольний рух виступає “за знищення большевицької експлуаторсько-кріпацької системи в організації сільського господарства. Виходячи з того, що земля є власністю народу, українська народна влада не накидуватиме селянам однієї форми користування землею. Тому в українській державі допускатиметься індивідуальне користування землею, в залежності від волі селян”³.

Селяни бачили в повстанцях своїх захисників, надавали їм допомогу їжею, одягом, грішми, схованками, розвідувальною інформацією. Наприклад, с. Почапи

Золочівського району Львівської області мало всього 140 дворів, але у ньому було збудовано 70 упівських крівок⁴. У селах Дуб'є, Котелобичі, Пониква цієї ж області крівки припадали на кожний четвертий селянський двір⁵.

Партизанам допомагали навіть діти. Пастухи 9–12-річного віку з с. Грабівці у Карпатах повідомляли повстанців про наближення карателів співом коломийок⁶. У донесенні секретаря Дрогобицького обкому партії Олексенка секретарю ЦК КП(б) У Мельникову від 8 травня 1950 р. говорилося: “Жителі Старо-Стрілищанської сільської ради надають матеріальну підтримку бандитсько-оунівському підпіллю, забезпечують їх схованками”⁷.

Про широку підтримку селянством повстанського руху свідчило і те, що навіть частина місцевого радянського активу сприяла національному руху. Так, голова Охлопівської сільської ради А.Возний, голова Рачинської сільської ради І.Пилипюк (Волинська обл.) мали активні зв'язки з упівцями і активно допомагали їм. Голова сільської ради села Княже А.Корній, проводячи підписку на позику четвертої сталінської п'ятирічки, водночас зібрав гроші для повстанців і сам пожертвував 5 тис. карбованців⁸. Підтримку підпілля надавали керівники колгоспів ім. Чапаєва, ім. Тимошенка, ім. Кірова, ім. Калініна Станиславівського району Станиславівської області Зубар, Пилипчик, Савчук, Терешкін, Слободян, Гулака та інші⁹.

У боротьбі проти колективізації УПА та підпілля ОУН широко використовували агітаційно-пропагандистську роботу. Видавали та розповсюджували брошури, журнали, газети, листівки, заклики, звернення, карикатури, проводили вишколи, мітинги, збори, гутірки тощо. Мітинги і збори організовували, зокрема, під час відвідування, переходу підвідділів УПА через села. У секретному донесенні секретарю Львівського обкому КП(б)У Грушецькому повідомлялося про мітинг селян, організований вояками УПА: “12 квітня 1945 року о 18 годині вечора в село Кугаїв нашого району (колишнього Сокільницького – М.С.) прибула група банди українських націоналістів у кількості 40–50 чоловік. Ця банда оточила село, збрала селян біля сільради, де провела мітинг... виступаючі розповідали селянам про боротьбу, яку вони ведуть проти більшовиків, про власні втрати”¹⁰.

Повстанці провели мітинги у селах Криве, Немилів, Павлів, Нестаничі, Андріївка, Розжалів Радехівського району Львівської області, Брониця і Унятичі Підбузького району Дрогобицької області, с. Буківна Тлумацького району Станиславівської області та в багатьох інших¹¹. Селян налаштовували на боротьбу проти радянізації краю, зокрема колективізації.

3 літа 1947 р. антиколгоспна пропаганда активізується з новою силою, що було пов'язано з переходом радянської влади до суцільної колективізації. У червні цього року масового розповсюдження набрала листівка, яка закликала селян до солідарності на протиколгоспному фронті: “Брати-селяни! Можна не сумніватися в тому, що всі намагання більшовицько-російських катів завести колгоспну панщину і на ЗУЗ закінчатся провалом, коли Ви і надалі будете рішуче протиставляти всім цим намаганням, з цілковитим недовір'ям ставитися до брехні про колгоспний “рай” і не піддаватися ніяким ворожим застрашуванням і погрозам”¹².

Повстанці роз'яснювали селянам, що “не для вашого добра, а для збільшення горя у Вашому і так вже нелегкому житті намагаються російські загарбники за-

прягати Вас у тяжке ярмо. Вони хочуть запрягати Вас у це ярмо для того, щоб змусити Вас і дітей Ваших зі всіх сил аж до загибелі працювати не для себе і свого народу, а для цих сталінських більшовицьких розбійників. Вони хочуть, щоб кожний вирощений Вами сніп збіжжя, кожний кілограм картоплі і кожна в'язка соломи були не Вашими, а їхніми. Вони хочуть, позбавляючи Вас і все українське населення власних матеріальних засобів, хліба і т. ін. цілком знищити революційно-визвольний рух нашого народу...”¹³.

Промовистою була листівка УПА “Організаторам і членам ініціативних груп і правлінь колгоспів”. Її автори вказували, що колгоспи несуть селянам голодну смерть. Тому організаторів колгоспів попереджували і наказували відступитися від ініціативних груп і участі в правліннях уже створених колгоспів¹⁴.

У зверненнях, листівках, підпільних часописах, брошурах, карикатурах учасники національно-визвольної боротьби закликали селян активно чинити опір утворенню колгоспів. У листівці “Геть сталінські колгоспи!”, знайденій у мешканця села Мишів Іванчівського району Волинської області В.Рябова, розповідалося про голод у Східній Україні та про неперспективність колгоспної системи, містився заклик до боротьби з нею¹⁵.

Листівку “Геть грабіжники!” енкаведисти вилучили у жителя села Борохів цієї ж області В.Гаврилюка, яку він розповсюджував у селі Теремно, біля Луцька¹⁶. У листівці ОУН “Селяни західних областей України” зазначалося: “Хай будуть відстрашуючим прикладом для Вас оті “басараби”, що покійно без спротиву і боротьби, далися ограбити більшовицькій ненажері і допустили у свої заможні села голод, а тепер залляли Ваші села, жебраючи”¹⁷. Одночасно підпілля випустило кілька звернень, інструкцій та вказівок до корінного населення, щоб воно допомагало своїм братам зі Сходу. Зокрема, УГВР видала відозву до українців західних областей, в якій закликала всіх галичан надавати якомога більшу допомогу голодуючим братам зі Східної України¹⁸.

Очевидець В.Пагулович родом з хутора Березівці що на Станиславівщині згадує: “Час від часу отримував листівки (від упівців – М.С.), які закликали людей не брати участі в голосуванні, не записуватися до колгоспів і т.д. Я їх захоплено читав, передавав іншим”¹⁹.

Особливу увагу упівці приділяли антиколгоспній пропаганді серед переселенців. Повстанська листівка гласила: “Переселенці! Сталін за допомогою своїх польських агентів виганяє Вас з рідних хат! Він хоче, щоб Ви тут працювали на нього! Він хоче загнати Вас до колгоспів! Не йдіть до колгоспів! Саботуйте сталінську п’ятирічку! Хай живе УПА! Хай живе ОУН!”²⁰. У відозві ОУН до українців Холмщини, Надсяння і Лемківщини наголошувалося: “Сталінські окупанти, кинувши Вас на дно людської нужди, намагаються використати Ваше важке становище. Вони зтягають Вас до колгоспів. Не дозвольте до кінця знущатися над собою. Сталінські колгоспи – це нова форма панщини, придумана Сталінім для якнайбільшого, повнішого грабежу селян. Колгоспи – це кріпацька праця, нужда і голод. Не дайте зтягнути на себе колгоспне ярмо!”²¹. Це дало позитивні наслідки – абсолютна більшість переселенців підтримали національне підпілля.

У зв’язку з розгортанням насильницької колективізації, повстанці на початку 1949 р. надрукували брошуру, в якій надихали селян і надалі активно чи-

нити опір утворенню колгоспів. “УПА і революційне підпілля, – вказувалося у документі, – широко підтримують західньо-українське селянство в його боротьбі проти більшовицької колективізаційної акції. Саме завдяки цій підтримці західньо-українське селянство до сьогодні ще не сколективізоване. Свою боротьбу проти колгоспної системи в Україні український визвольно-революційний рух веде під гаслом: “Геть колгоспи! Земля селянам”²². Далі відзначалося: “Український визвольно-революційний рух бореться проти більшовицької колгоспної системи, по-перше, тому, що вона є знаряддям варварської економічної й фізичної експлуатації українського селянства з боку більшовицьких гнобителів, знаряддям їх жахливого соціального гноблення, і, по-друге, тому, що ця система є також засобом політичного підкорення українських селянських мас більшовицькій імперіалістичній кліщі”²³.

У 1950 р. П.Полтава в брошурі “Хто такі бандерівці та за що вони борються” писав: “Ми, українські революціонери і повстанці, боремося проти большевицьких гнобителів тому, що вони в колгоспах запрягають жінок до борін, заставляють їх носити на плечах гній на колгоспні поля, засуджують колгоспників до багаторічного ув’язнення за кілька колосків, що їх вони відважуються зірвати, щоб рятуватися від голодної смерті, тому, що більшовицькі експлуататори цілком грабують колгоспників з продуктів їхньої праці, виплачуючи їм по 200 грамів хліба за трудовень, тому, що вони зіпхнули українське колгоспне селянство на дно нужди і страждань”²⁴.

Великий вплив на селянство мала також брошура О.Дяківа-Горнового “Новий наступ сталінських вельмож на колгоспників”, де було проаналізовано причини, суть, наслідки більшовицької політики в аграрному секторі²⁵.

Збройне підпілля підготувало і випустило твір “Колгоспне рабство”, який належав перу В.Кука. Автор на основі конкретних фактів і цифр показав, що трудовень – підступна і тяжка форма експлуатації селянства. Проаналізував різні побори із колгоспників на користь держави, показав організацію підневільної праці на селі. Порівнявши життєвий рівень колгоспника і колишнього поміщицького наймита, прийшов до висновку, що радянська влада перетворила селянина на справжнього раба²⁶.

Про розмах агітаційно-пропагандистської роботи повстанців свідчить те, що у 1947–1950 рр. органи держбезпеки знищили 15 підпільних друкарень, вилучили 200 тис. листівок і брошур. Протягом 1944–1950-х років лише на Дрогобиччині діяло більше 10 підпільних друкарень. Особливо плідно працювала друкарня УПА у с. Медвежа, яку скеровував колишній дрогобицький гімназист Левко Грушак²⁷.

Агітаційно-пропагандистська робота повстанців сприяла розпаду багатьох колгоспів. У с. Ременіві Новояричівського району Львівської області, що характеризувалося високою національною свідомістю ще за часів польської окупації, органи радянської влади шляхом насилля утворили колгосп. Розгорнута антиколгоспна агітація закликала селян не усуспільнювати інвентар, тяглову худобу, насіння, не виходити на роботу. Результат не забарився – колгосп розпався. Подібне спостерігалось у селах Запитів, Підліски, Пікуловичі, Борщовичі Львівської області²⁸.

Селяни сіл Рахиня, Біляїв, Тростянець Долинського району Станіславівської області “знаходячись під впливом оунівського підпілля, – вказувалося в партійному

документі, – стали саботувати заходи районних організацій, забирати коней, ховати інвентар і посівний матеріал, втікати із сіл під час появи районних працівників”²⁹.

Дії організаторів та активістів колгоспного будівництва, зокрема енкаведистів, партійно-комсомольських і радянських працівників, УПА та підпілля ОУН кваліфікували як зраду Україні, а тому їх карали. “У нашій боротьбі ми, бандерівці, – писав Петро Полтава, – виступаємо тільки проти большевицьких імперіалістів, тобто проти партійної верхівки та всіх тих елементів, незалежно від їхнього соціального і національного походження, які цій верхівці вірно служать. Це підла брехня, що ми стріляємо всіх советських людей без розбору. Проти советських народних мас ми не боремося. Про це можуть посвідчити тисячі советських людей – советських колгоспників, робітників та інтелігентів, з якими ми зустрічалися, розмовляли, яким ми передавали нашу літературу. Про це можуть посвідчити тисячі голодуючих, яким ми допомагали, чим тільки могли. Ми знищуємо тільки керівних представників партії, МВД і МГБ і всі ті вислужницькі, продажні елементи, які активно виступають проти нашого руху і вороже відносяться до українського народу”³⁰.

У лютому 1945 р. боївка сотника “Хаби” біля с. Щуровичі Лопатинського району Львівської області розгромила винищувальний загін, сформований з партійно-радянського активу і енкаведистів. Було знищено секретаря Лопатинського райкому партії Маланчука, інструктора Львівського обкому Якименка, начальника райвідділу НКВС Ткаченка та ін. 7 квітня 1945 р. у с. Кукільники Букачівського району повстанці ліквідували опергрупу Станиславівського обласного управління НКВС³¹.

13 травня 1945 р. о 6-й годині вечора на дорозі між селами Біличі і Стрільбичі Старосамбірського району Дрогобицької області загоном бандерівців із засідки була розстріляна валка з 6 підвід “агітаторів” райкому партії, які в недільний день виїжджали у згадані села для організації державної позики. Було вбито 26 осіб. Групу очолював перший секретар райкому партії В.Нудьга. Серед убитих були райпрокурор П.Степанов, оперуповноважений райвідділу НКДБ М.Авдієв, оперуповноважений відділу НКВС І.Луїнін, дві вчительки, працівники райвійськкомату, редакції райгазети, працівники інших районних установ³².

Повстанці карали партійно-радянських активістів, насамперед, за жорстоке ставлення до селян під час організації колгоспів. У с. Волошиново Старосамбірського району Дрогобицької області, коли шість озброєних активістів з районної адміністрації погрозами, шантажем, побиттям примушували селян підписати заяви про вступ до колгоспу, підрозділ УПА раптово прийшов на допомогу. Під час бою двох організаторів колгоспу було вбито³³. У с.Кобло підпільники вбили дільничого міліціонера, заступника Старосамбірського райвідділу міліції Чорного, голову колгоспу, які репресивними методами хотіли завершити суцільну колективізацію села³⁴. На чолі з хорунжим Оріхом повстанці між селом Стрільбичі і Біличі цього ж району знищили чотирьох та поранили трьох партійно-радянських активістів, які неодноразово вдавалися до фізичного насилля під час організації колгоспів³⁵.

У стосунку до багатьох сільських активістів повстанці діяли виважено, часто попереджали їх. Як правило, цим громадянам підкидали листівки такого змісту: “Нам, українським повстанцям, є відомо, що Ви зістали завербовані органами МВД-МГБ до підлої донощицької роботи на шкоду українського народу.

Віriamo, що у Вас є ще почуття Любові до свого народу, а до донощицької роботи Вас змушено. Порвіть свої зв'язки з кровожадними МВД-МГБ! Покиньте свою підлу роботу, бо в противному разі чекає Вас заслужена смерть з рук Вашого народу³⁶.

У червні 1947 р. упівці масово розповсюджували листівки, в яких закликали сільських активістів стати осторонь колгоспного будівництва. “Той, хто цього не зробить, – застерігалось в одній із них, – вважатиметься злочинцем і тому буде знищеним³⁷”. Так робили неодноразово. Якщо ці засоби впливу не приносили результатів, проводили каральні акції.

Протягом 1946 р. у західних областях України проведено 2 598 заходів, спрямованих в основному проти колгоспного будівництва, а в січні – жовтні 1947 р. – 1 320³⁸. Дослідник УПА П.Мірчук стверджує, у західних областях України 1948 р. повстанцями було проведено сто протиколгоспних акцій³⁹. За даними А.Кентія, тільки в серпні – грудні 1948 року упівці здійснили 155 нападів на колгоспи з метою нищення сільськогосподарського реманенту, приміщень та іншого майна⁴⁰. Загалом протягом 1944–1953 рр. у західних областях України вояками ОУН-УПА було здійснено 1 004 підпали колгоспного і радгоспного майна⁴¹.

Компартійна статистика стверджує, що під час збройних акцій УПА та підпілля ОУН, спрямованих передусім проти репресивного апарату радянської влади – військ НКВС та активістів колгоспного будівництва, – загинуло близько 30 тис. громадян і до 20 тис. військовослужбовців, міліціонерів, прикордонників, у тому числі 30 секретарів райкомів, 32 голови й заступників голів райвиконкомів, 37 секретарів комсомолу, 267 керівників колгоспів, 1454 голови сільських рад, сотні депутатів різного рівня, тисяча агітаторів і донощиків⁴².

Однак аналіз багатьох документів засвідчує, що значну частину цих вбивств здійснили самі енкаведисти, приписуючи їх воякам УПА та підпіллю ОУН з метою дискредитації національно-визвольного руху. Так, 14 травня 1946 р. начальник Журавнівського райвідділу МВС Дрогобицької області капітан Федоров і лейтенант Сільченко заарештували підозрюваного у приналежності до ОУН завідувача райземвідділом П.Яцишина. Після страшних катувань його вбили, а понівечене тіло кинули у Дністер⁴³.

Начальник Поморянського РВ МДБ Львівської області Шабатура та старший уповноважений РВ МВС Заседкін разом із підручними затримали невинних жителів с. Болотня Д.Чепика, М.Чепика, І.Лісовського, Д.Іванківа, М.Олексіва. У доповідній записці інструктора відділу ЦК партії від 24 грудня 1946 р. відзначалось, що вони були піддані жорстоким допитам. Не отримавши потрібних результатів, оперативники на чолі з начальником РВ МДБ Шабатурою змовилися вивести затриманих за село і там розстріляли. Обласному начальству було повідомлено, що мало місце зіткнення з бандою, внаслідок якої названі вище жителі с. Болотня були вбиті. Після прийняття такого “рішення” Д.Чепик, М.Чепик, І.Лісовський, Д.Іванків і М.Олексів були вивезені за село, де їх жорстоко допитували, катували, а потім розстріляли⁴⁴.

Старший уповноважений Славського райвідділу МВС Доля викликав до себе на допит арештованого Василя Дем'яна. Побив його майже до смерті, потім за вказівкою начальства заступник райвідділу Зирянов вивіз В.Дем'яна за три кілометри від Славська, розстріляв, а тіло викинув у криницю⁴⁵.

Оперуповноважений Печеніженського РВ МВС Станиславівської області Задумін і лейтенант Манохін заарештували селянина Бритвака, знущалися над ним, доки не вбили. Труп завалили камінням і присипали снігом на околиці с. Сливков. Співробітники Солотвинського райвідділу НКВС Яценко і Кудрявцев під час облоги вбили розвідницю УПА С.Боголовець, тіло кинули в криницю⁴⁶.

У с. Козів Козівського району Тернопільської області двоє солдат нагідпитуку зайшли в оселю Йосипа. Вони намагалися згвалтувати його доньку, якій вдалося вирватися і втекти. Щоб затерти сліди злочину, солдати автоматною чергою скосили Йосипа та його дружину з немовлям, підпалили оселю⁴⁷. У селах Далява, Гаї Верхні та Нижні Дрогобицької області енкаведисти на чолі з Коржаковим вбивали мирних жителів. При вбитих залишали зброю та антирадянські листівки⁴⁸.

Особливо підступні провокації щодо непокірних селян здійснювали спецгрупи МДБ, які жили по декілька місяців у лісах, видаючи себе за підрозділи УПА. Якщо селяни вчасно не виявляли провокацію, то справа закінчувалася арештом та конфіскацією всього майна⁴⁹.

Колгоспи як складова частина адміністративно-командної економіки об'єктивно сприяли "підриву" колективного господарства. Партійно-радянська та господарська бюрократія розкрадала "колективну" власність. У с. Вишів Теремнівського району Волинської області колгоспне начальство з метою власної наживи продавало худобу і хліб, у с. Петрівка Микулинецького району Тернопільської області приховало 400 ц зерна, 8,3 ц муки, двох свиней, корову, гроші⁵⁰. У колгоспах Більшівецького, Перегінського і Отинянського районів Станиславівської області було розкрадено велику частину врожаю⁵¹. І все це більшовицька влада приписувала національно-патріотичним силам.

Аналіз багатьох документів свідчить, що з 1950 року антиколгоспні акції підпілля дещо видозмінилися. В.Кук переконував закордонних лідерів ОУН: "Хоча ми є проти колгоспної системи, проте силою накидати селянам такий чи інший спосіб господарювання, згори перерішувати, що тільки, наприклад індивідуальний спосіб в Українській Державі буде допускатися, а інший буде заборонений, вважаю було б неправильним"⁵².

Практично призупинилися убивства колгоспних активістів, різко зменшилась кількість диверсійних актів, спрямованих на знищення майна колективних господарств. П.Полтава писав: "За найважливіше завдання, як ми уже говорили, ми собі поставили сьогодні витримати й далі розбудовувати нашу підпільну організацію та пропагандивно-політичну роботу. Бойові збройні акції стоять нині на останньому місці в нашому плані боротьби"⁵³.

Водночас у боротьбі з колгоспним будівництвом сили визвольного руху надавали важливого значення проникненню своїх членів на керівні посади в органах місцевої влади, колгоспи. За даними на 3 жовтня 1950 р. у Володимир-Волинському районі Волинської області члени ОУН займали посади трьох голів і трьох секретарів сільрад, 10 голів колективних господарств⁵⁴. У Дублянському районі Дрогобицької області керівником групи громадського порядку був активний учасник визвольного руху І.Пастернак⁵⁵. Подібних прикладів багато.

Таким чином, аграрне питання було в центрі уваги повстанців. УПА чинила героїчний спротив утвердженню колгоспного ладу, захищала трудову приватну

власність, відстоювала розвиток вільного підприємництва та кооперації. Однак сили були нерівні. До початку 50-х років велика кількість бійців і старшин УПА загинула. Боротьба пішла на спад, але не припинялася. Радянська влада всупереч волі селян за допомогою карально-репресивних органів насадила антинародний колгоспний лад, що спричинив деградацію сільськогосподарського виробництва, змінив одвічний спосіб життя селянина.

- ¹ За що бореться Українська Повстанська Армія (УПА)? // Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952 рр. Документи і матеріали. – Львів, 1991. – С. 269.
- ² Там само. – С. 270.
- ³ Там само.
- ⁴ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф.П.3. – Оп. 3. – Спр. 441. – Арк. 83.
- ⁵ *Сергійчук В.* Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. Нові документи і матеріали. – Київ, 1998. – С. 212.
- ⁶ *Дем'ян Г.* Сколівщина у повстанському русі ОУН і УПА 1940–1960 років // Воля і Батьківщина. Ч. 2. – Львів, 1996. – С. 58.
- ⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5354. – Арк. 7.
- ⁸ *Ярош Б.О.* Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30–50 років ХХ ст. – Луцьк, 1999. – С. 67.
- ⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 3. – Київ, 2001. – С. 400; *Сергійчук В.* Вказана праця. – С. 487.
- ¹⁰ ДАЛО. – Ф.П.3. – Оп. 1. – Спр. 222. – Арк. 21.
- ¹¹ Там само. – Арк. 85; *Сергійчук В.* Вказана праця. – С. 124; *Киричук Ю.* Нариси історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст. – Львів, 2000. – С. 191.
- ¹² Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф.П.1 – Оп. 1.– Спр. 1133. – Арк. 69.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5040. – Арк. 7.
- ¹⁵ *Ленартович О.* Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі. 1944–1950 рр. – Луцьк, 1998. – С.101.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ *Киричук Ю.* Вказана праця. – С. 283.
- ¹⁸ Мірчук П. Історія УПА. – Львів, 1991. – С. 174.
- ¹⁹ *Крайківський О.* “Визволителі”. – Дрогобич, 1998. – С. 772.
- ²⁰ *Киричук Ю.* Вказана праця. – С. 202.
- ²¹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4972. – Арк. 31–32.
- ²² Основні документи Української Головної Визвольної Ради // Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952. Документи і матеріали. – С. 34.
- ²³ Там само. – С. 33.
- ²⁴ *Полтава П.* Хто такі бандерівці та за що вони боряться // Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952. Документи і матеріали. – С. 435.
- ²⁵ *Киричук Ю.* Вказана праця. – С. 225.
- ²⁶ ДАТО. – Ф.П.1 – Оп. 1.– Спр. 1133. – Арк. 69.
- ²⁷ *Сов'як П.* Друкарня УПА в с. Медвежа на Дрогобиччині // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С. 182–187.
- ²⁸ ДАЛО. – Ф.П.3. – Оп. 3.– Спр. 268. – Арк. 117, 118.
- ²⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т.3. – С. 405.
- ³⁰ Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони боряться // Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952. Документи і матеріали. – С. 441–442.
- ³¹ Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Кн. 2 / Відп. ред. Я.Лялька. – Львів, 1997. – С. 32.
- ³² ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1695. – Арк. 136–140.

- ³³ *Мірчук П.* Українська повстанська армія. 1942–1952 рр. Документи і матеріали. – С. 175.
- ³⁴ Там само. – С. 177.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Кн. 2. – С. 352, 353.
- ³⁷ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1133. – Арк. 7.
- ³⁸ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 220. – Арк. 94.
- ³⁹ *Мірчук П.* Історія УПА. – С. 183, 185.
- ⁴⁰ Кентій А. Нариси боротьби ОУН-УПА в 1946–1956 рр. – Київ, 1999. – С. 54.
- ⁴¹ Галичина у Другій світовій війні (1939–1945 рр.). – Івано-Франківськ, 2001. – С. 103.
- ⁴² *Патер І.* УРСР у перші повоєнні роки // Історія України. – Львів, 1996. – С. 337; *Павленко І.* Радянський режим проти українського національно-визвольного руху в Україні // Розбудова держави. – Київ, 1999. – № 1–6. – С. 166.
- ⁴³ ДАЛО. – Ф.П. 3. – Оп. 3.– Спр. 113. – Арк. 110.
- ⁴⁴ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 75. – Спр. 177. – Арк. 74,75.
- ⁴⁵ Там само. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1675. – Арк. 68–69; *Сергійчук В.* Вказана праця. – С. 236.
- ⁴⁶ *Крайківський О.* Вказана праця. – С. 496–499.
- ⁴⁷ Як ми “захищали” населення від бандерівців // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1993. – № 5–6. – С. 59.
- ⁴⁸ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5983. – Арк. 2–5.
- ⁴⁹ *Сеньків М.* Західноукраїнське село: насильницька колективізація – 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. – С. 135–140.
- ⁵⁰ ДАГО. – Ф.П. 1 – Оп. 13.– Спр. 195. – Арк. 84; ДАІФО. – Ф.П. 1. – Оп. 5.– Спр. 1. – Арк. 157.
- ⁵¹ Радянське Прикарпаття. 1939–1959 рр. Документи і матеріали. – Ужгород, 1964. – С. 298.
- ⁵² *Киричук Ю.* Вказана праця. – С. 251.
- ⁵³ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 10. – Торонто, Львів, 1984. – С. 109.
- ⁵⁴ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 341. – Арк. 75.
- ⁵⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 3. – С. 364.